

RAFAL ZARĘBSKI

Uniwersytet Łódzki, Polska

<https://orcid.org/0000-0003-1918-2169>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2022. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

BILINGWIZM FRANCUSKO-POLSKI W LISTACH KRÓLOWEJ MARYSIEŃKI – ANALIZA STRUKTURALNA

Słowa kluczowe: Maria Kazimiera d’Arquien, bilingwizm, list, kontakty językowe polsko-francuskie.

STRESZCZENIE

Marie-Casimire-Louise de La Grange d’Arquien (1641–1716), znana w Polsce jako królowa Marysienka, zapisała się w historii Polski nie tylko jako żona wojewody Jana Zamoyskiego, a później, po jego śmierci, żona króla Polski, Jana III Sobieskiego, lecz także jako adresatka sławnych listów króla, a wreszcie – autorka listów do męża. Te listy zostały napisane zasadniczo po francusku (język pierwszy – L1), jednakże zawierają one również segmenty w języku polskim (język drugi – L2). W artykule przeprowadzono analizę mechanizmów (przełączanie kodów – ang. *code-switching*, mieszanie kodów – ang. *code-mixing*) dotyczących włączania języka polskiego do tekstu francuskiego. Służy ona ukazaniu bilingwalnego charakteru XVII-wiecznej korespondencji królowej do obu mężów. W badanych tekstach dochodziło do różnych typów przełączania kodów (przełączanie zewnątrzdaniowe, przełączanie międzydaniowe, przełączanie wewnątrzdaniowe), a także do zjawisk z pogranicza przełączania i mieszania kodów (zwłaszcza w tych miejscach, w których język polski stawał się kodem dominującym). W artykule nacisk położono tylko na niektóre typy zjawisk ilościowo-jakościowych, takie jak: długość i typ segmentów polskich w tekście francuskim, ich kolejność i strategię włączania, relacje składniowo-semantyczne między tekstem francuskim a wtrętami polskimi. Pionierski charakter analiz polega na tym, że badaniom poddano historyczny bilingwizm francusko-polski przeciętnego użytkownika języka, choć wykształconego zgodnie ze standardami XVII-wiecznego kształcenia kobiet wywodzących się z arystokracji. Do tej pory badania dawnej dwujęzyczności w odniesieniu do języka francuskiego i polskiego dotyczyły głównie bilingwizmu polsko-francuskiego wybitnych użytkowników języka polskiego – pisarzy, np. Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego (Ligara 1987, 2010, 2014a, 2014b). W wyniku analizy formalnej wykładników transkodowych stwierdzono, że autorka listów swobodnie poruszała się w obrębie obu języków, co świadczy o jej pełnym bilingwizmie. Mimo że zasadniczo funkcję języka dominującego (języka – gospodarza) pełnił w analizowanych listach język francuski, a język polski odgrywał rolę drugorzędą (przynajmniej w aspekcie ilościowym), można z pewnością stwierdzić, że kompetencje w zakresie obu języków stanowiły w umyśle królowej zwartą strukturę.

WSTĘP

Kontakty językowe polsko-francuskie, będące rezultatem związków politycznych, społecznych i kulturowych, mają długą tradycję – sięgają już XVI wieku. Ich nasilenie rozpoczęło się w połowie wieku XVII, kiedy język francuski wkroczył na dwór królewski za sprawą dwóch kolejnych królowych Francuzek: Ludwiki Marii Gonzagi (Louise-Marie de Gonzague-Nevers, Marie-Louise de Gonzague) i Marii Kazimiery d'Arquien (Marie-Casimire-Louise de La Grange d'Arquien). Znajomość francuszczyzny zarówno wśród mężczyzn, jak i wśród kobiet (inaczej, niż to miało miejsce z łaciną) rozpowszechniło się z początkiem XVIII wieku, na co wpłynęła także rosnąca mocarstwowa, intelektualna i kulturalna potęga państwa francuskiego i jego rola w Europie w dobie oświecenia. Umocnienie rangi i upowszechnienie francuszczyzny nastąpiło w kolejnym stuleciu, przy czym warto wspomnieć, że zyskała ona również – co prawda na krótko – status języka urzędowego w Księstwie Warszawskim (1807–1815), tworze zależnym od Cesarstwa Francuskiego (pod berłem Napoleona Bonapartego). Kres znacznego oddziaływania języka francuskiego na polski nastąpił wraz z II wojną światową (Borawski i Cybulski 2021, 146–150; Walczak 1986). Od początku trwania relacji francusko-polskich Polacy wyjeżdżali na studia do Francji, do Polski przybywali Francuzi, a jeden spośród nich – Piotr Statorius-Stojeński – był autorem pierwszej gramatyki języka polskiego, pt. *Polonicae gramatices institutio* (1568), którą napisał po łacinie. Francja stała się ojczyzną dla wielu pokoleń Polaków: od fali uchodźców polskich u schyłku XVIII wieku, przez Wielką Emigrację w latach 1831–1870, emigrację międzywojenną i z czasów II wojny światowej, aż po emigrację polityczną po ogłoszeniu przez władze komunistyczne w 1981 roku stanu wojennego.

Francuzką, której losy splotły się z historią Polski, była Maria Kazimiera d'Arquien (fr. Marie-Casimire-Louise de La Grange d'Arquien) (1641–1716), w latach 1674–1696 żona Jana III Sobieskiego (1629–1696), króla polskiego, znana w Polsce jako królowa Marysieńka. Urodziła się 28 czerwca 1641 roku w Nevers jako córka zubożałego markiza Henryka d'Arquien de la Grange i Franciszki de la Châtre, ochmistrzyni u księżąt newerskich. W wieku czterech lat została na krótko zabrana przez Ludwikę Marię Gonzagę, księżniczkę francuską (żonę dwóch królów polskich – Władysława IV i Jana Kazimierza), do Warszawy. Następnie odesłano ją do Nevers. Zdobywała tam edukację w szkole klasztornej urszulanek, a na zamku w nieodległym Prye u stryjenki, hrabiny de Maligny, uczyła się dworskich manier. W 1652 lub 1653 roku powróciła do Polski, gdzie została damą dworu jako *fille d'honneur* królowej Ludwiki Marii Gonzagi. W 1658 roku poślubiła Jana Sobiepana Zamoyskiego, wojewodę sandomierskiego, a po jego śmierci – Jana Sobieskiego, przyszłego króla Polski. To małżeństwo w polskiej historii i kulturze jest symbolem związku opartego na szczerym uczuciu. Jego owocem było liczne potomstwo, spośród którego dorosłość osiągnęli jedynie trzej synowie i jedna córka (Kukulski 1966, 9–14; Targosz 1997, 52–53).

W odniesieniu do biografii językowej Marii Kazimiery należy podkreślić, że jej pierwszym językiem był francuski, chociaż już jako dziecko zetknęła się ona z językiem

polskim, który na dobre zagościł w jej językowym repertuarze, gdy jako nastoletnia dziewczyna przybyła do Polski na stałe. Do obu mężów i do większości znajomych dam pisała po francusku i w tym języku z nimi najpewniej rozmawiała. W listach francuskich używała dość licznych wtrąceń polskich (od pojedynczych wyrazów po dłuższe fragmenty). Tylko po polsku rozmawiała z osobami nieznanymi francuskiemu, m.in. ze swoją bratową – Katarzyną Radziwiłłową, do której pisała polszczyzną właściwie bez naleciałości obcych. Prawdopodobnie po polsku mówiła z francuskim akcentem, ale – jak wspominają współcześni jej pamiętnikarze – „królowa po polsku mówi lepiej niż sami Polacy, z większą bowiem delikatnością” (Targosz 1997, 177). Mimo że w tej opinii pobrzmiewa nuta przesady, to na pewno polszczyzna Marysieńki była całkiem porządna, czego może dowodzić chociażby dobre opanowanie polskiej frazeologii, uobecniającej się na kartach listów pozostawionych przez królową. Inaczej było z ortografią, zarówno polską, jak i francuską, która – zwłaszcza ze współczesnego punktu widzenia – może się jawić nie tyle jako niedoskonała, ile wielce niechlujna – co jednak na tle innych źródeł średniopolskich nie stanowi jakiegokolwiek szczególnego wyjątku.

Odpowiedź na pytanie o typ bilingwizmu Marysieńki nie jest jednoznaczna. Po odwołaniu się do ustaleń Uriela Weinreicha (1953, 9–11) można stwierdzić, że była to raczej dwujęzyczność podporządkowana (ang. *subordinative bilingualism*), ponieważ przez pierwszych kilkanaście lat królowa posługiwała się głównie językiem francuskim, a polskiego nauczyła się po przyjeździe do Polski. Nie można jednak wykluczyć, że jakieś osłuchanie się z polszczyzną nastąpiło w trakcie krótkiego pobytu Marysieńki nad Wisłą w dzieciństwie, co – jednak z dużym zastrzeżeniem – sugerowałoby współrzędny (ang. *coordinative bilingualism*) charakter jej dwujęzyczności, oparty na równoczesnym opanowywaniu obu kodów (por. Hamers i Blanc 1983, 21–67). U schyłku życia, kiedy została wdową, dominującą pozycję w jej językowym repertuarze zajął na pewno francuski. Jak wiadomo, stawanie się jednostką bilingwalną (w tym – zapominanie czy utrata znajomości języka) stanowi swego rodzaju proces, *continuum* (Haugen 1950, 1953, 6–7). Z racji kontaktów z ukraińską szlachtą i południowokresowych (w tym – na obszarze dzisiejszej Ukrainy) posiadłości Sobieskiego królowa była osłuchana także z językiem ruskim, o czym świadczą chociażby niektóre – co prawda nieliczne – ukraińskojęzyczne fragmenty w zachowanej korespondencji. Marysieńka nie znała – w przeciwieństwie do swojego męża, władającego kilkoma językami – ani łaciny, ani włoskiego (Targosz 1997, 172–179).

Królowa pozostawiła po sobie obszerną spuściznę epistolarną, na którą składają się listy do mężów: Jana Zamoyskiego (kilka listów z lat 1657–1659) i Jana Sobieskiego (znanych jest tylko ok. 60 z lat 1659–1664 oraz dwa z 1683 roku), resztki bogatej korespondencji z rodziną we Francji, z dziećmi i z wnucętami, z dworzanami (Dalerakiem, Dupontem) oraz z przedstawicielami polskiej arystokracji, m.in. z Katarzyną Radziwiłłową, siostrą Sobieskiego (listy w całości pisane po polsku), z Elżbietą Sieniawską, przyjaciółką i plenipotentką, ze Stanisławem Antonim Szczuką, referendarzem koronnym (Targosz 1997, 252–258).

Celem artykułu jest charakterystyka „zapisanej mowy dwujęzycznej” (Ligara 2014a, 162) królowej Marysienki w jej listach do obu mężów¹. Korespondencja, która mieści się w obrębie – jak ją określa Małgorzata Czermińska – literatury dokumentu osobistego (za: Ligara 2014b, 163), stanowi znakomite źródło badań zachowań językowych, w tym – koegzystencji różnych języków i kontaktów językowych właśnie. Ramy szkicu nie pozwalają na szczegółowy opis całości polszczyzny obecnej w tekstowym otoczeniu francuskim, który powinien w ujęciu konfrontatywnym uwzględnić również listy pisane przez Marysienkę wyłącznie po polsku, wobec czego chciałbym się jedynie skupić na wybranych aspektach indywidualnego bilingwizmu autorki. Spośród różnych typów wykładników transkodowych² będą mnie interesować wyłącznie praktyki związane z przełączaniem i mieszaniem kodów. Pomijam różnego rodzaju interferencje w obrębie obu języków oraz charakterystykę funkcjonalno-genologiczną wspomnianych wykładników³. W moich rozważaniach kładę zatem nacisk tylko na niektóre typy zjawisk ilościowo-jakościowych, takie jak: długość i typ segmentów polskich w tekście francuskim, ich kolejność i strategie włączania, relacje składniowo-semantyczne między tekstem francuskim a wtrętami polskimi.

W myśl propozycji badawczej sformułowanej przez Bronisławę Ligarę (2014a, 158), opartej na koncepcji semantyki interpretacyjnej François Rastiera, według którego opis języka powinien uwzględniać cztery porządki (syntagmatyczny, paradygmatyczny, hermeneutyczny i referencyjny), koncentruję się na syntagmatycznej perspektywie opisu mowy bilingwalnej. Prowadzone analizy będą zmierzać ku próbie wskazania pewnych tendencji charakterystycznych dla jednostki bilingwalnej, jaką była Marysienka. Pragnę jednocześnie podkreślić, że ponieważ zgadzam się z Władysławem T. Miodunką (2014, 222), który stwierdził:

[...] nie wiemy, czy ich [zjawisk pojawiających się w produktach językowych osób dwujęzycznych – R.Z.] występowanie w mowie osób dwujęzycznych jest przypadkowe, czy też podlega prawidłowościom i pełni określone funkcje. Wydaje się, że należy przyjąć raczej tę drugą możliwość i ustalić prawidłowości oraz funkcje tych zjawisk w wyniku analizy mowy osób dwu- lub wielojęzycznych oraz tekstów tworzonych przez te osoby,

stoję na stanowisku, że owe tendencje mają charakter bardziej uniwersalny niż jednostkowy.

¹ Dziękuję anonimowemu Recenzentowi za wszelkie cenne uwagi, wskazówki i dopowiedzenia oraz zachętę do prowadzenia dalszych badań.

² Termin ten, będący tłumaczeniem fr. *marques transcodiques*, upowszechnia na polskim gruncie Bronisława Ligara (2014a, 163), odwołując się do ustaleń badaczy szwajcarskich, takich jak: Geogres Lüdi i Bernard Py.

³ Zagadnienia te stanowią będą przedmiot odrębnych studiów. Warto wspomnieć, że interferencje francuskie są obecne w polszczyźnie Marysienki, natomiast na tym etapie badań trudno powiedzieć, czy interferencje polskie zdarzały się w jej francuszczyźnie. Weryfikację tego faktu należałoby przeprowadzić z udziałem native speakera w zakresie języka francuskiego (zob. Ligara 2010, 155, przypis 15). Można tylko przypuszczać, że francuszczyzna jako język o wyższej randze i prestiżu była bardziej odporna na wpływy polskie, ale jak się to realizowało na płaszczyźnie indywidualnej, trudno powiedzieć bez szczegółowych analiz.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na jeszcze jeden istotny fakt. W badaniach nad dawnym bilingwizmem polsko-francuskim (czy w ogóle: polsko-obcym) akcent kładzie się na zapisaną mowę bilingwalną osób, które były natywnymi nosicielami języka polskiego, a francuski przyswoiły sobie jako język drugi, ewentualnie poznawały oba języki równocześnie (Ligara 1987, 2010, 2011, 2014a, 2014b, 2015; Szczepankowska 2004), a ponadto – jak to ma miejsce w opracowaniach Ligary (2018) – które uchodzą za wybitnych nosicieli języka, czyli przede wszystkim wielkich pisarzy polskich obdarzonych ponadprzeciętną wrażliwością językową⁴. Natomiast Marysieńka, dla której polszczyzna była językiem drugim, nie należała do wybitnych użytkowników języka, ale okazywała się raczej przeciętną przedstawicielką dawnej arystokracji, dobrze wykształconą, władającą dwoma językami. Z tymi czynnikami wiąże się wartość podjętych badań i ich w pewnym sensie nowatorski, choć nie – pionierski, charakter.

Badania w obszarze dwu- i wielojęzyczności polsko-obcej i obco-polskiej w planie diachronicznym nie mają długiej tradycji. Stanowi to konsekwencję normatywnego podejścia do problematyki z zakresu kontaktów językowych oraz – dominującej jeszcze do niedawna – tezy o monolitycznym charakterze narodu polskiego i związanego z nią przekonania o jednorodności językowej jako środka komunikacji na historycznie zmieniającym się terytorium państwa polskiego (Ligara 2010, 142–143; Miodunka 2011). Dopiero w ostatnim czasie tematyka bilingwizmu na gruncie polskiego językoznawstwa spotyka się z większym zainteresowaniem, czego dowodzi przyrastający zasób opracowań na ten temat, choć wciąż przeważają prace dotyczące współcześnie zachodzących indywidualnych i grupowych zjawisk z obszaru szeroko pojmowanego przełączania kodów. Znacznie skromniej przedstawiają się studia z zakresu dawnego bilingwizmu polsko-obcego, choć i na tym polu można dostrzec ślady istotnych zmian (Miodunka 2014). W ciągu kilkunastu ostatnich lat pojawiło się – przykładowo – kilka ważnych opracowań na temat bilingwizmu polsko-obcego (zwłaszcza łacińskiego) w dobie średniowiecza (Masłej 2020; Mejor 2015; Mika 2012)⁵. Jeśli chodzi natomiast o dawny bilingwizm polsko-francuski, to dysponujemy zaledwie kilkoma studiami, wśród których należy wymienić przede wszystkim prace wspomnianej już Ligary (1987, 2010, 2011, 2014a, 2014b, 2018, 2020) oraz pracę Ireny Szczepankowskiej (2004).

Na korpus, będący przedmiotem badań w niniejszym artykule, złożyły się następujące zbiory listów Marii Kazimiery d'Arquien: 6 tzw. listów narzeczęńskich z lat 1657–1658 i 8 listów małżeńskich z lat 1658–1659 do Jana Zamoyskiego oraz 27 listów przedkarmelitańskich z lat 1659–1661 i 27 listów pokarmelitańskich z lat 1661–1664 do Jana Sobieskiego (łącznie 68 tekstów)⁶. Korespondencja Marysieńki nie była dotąd

⁴ Oczywiście w codziennych sytuacjach komunikacyjnych wymagających posługiwania się językiem francuskim pisarze ci zachowywali się jak zwykli użytkownicy języka (zob. Ligara 2010, 145–149, 2018).

⁵ Zob. szczegółowa bibliografia w: Miodunka 2014; Masłej 2020.

⁶ Korzystam z następujących źródeł i wydań: 1) zachowane oryginały listów Marii Kazimiery przechowywane w warszawskim Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Ordynacji Zamoyskich, sygn. 1165, oraz w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. 5885/III, vol. 130 (Arch.); 2) zmodernizowane pod kątem pisowni (zarówno francuskiej, jak i polskiej) listy Marysieńki przedrukowane przez Franciszka

przedmiotem szerszej obserwacji językoznawczej. Charakterystykę polszczyzny obecnej w listach w ujęciu sformułował Stanisław Urbańczyk (1967), natomiast na temat potencjału tego źródła w zakresie badań diachronicznych nad bilingwizmem wstępnie wypowiedział się Rafał Zarębski (2019, 12–17).

PRZELĄCZANIE KODÓW

W pierwszej kolejności na koegzystencję języków w listach Marysieńki warto spojrzeć w odniesieniu do bodaj najpowszechniejszej strategii wykorzystywanej przez osoby bilingwalne, jaką jest zjawisko **przełączania kodów** (ang. *code-switching*). Włączanie fragmentów polskich w tekst francuski nie powoduje zaburzeń na poziomie koherencji, co dowodzi silnej integracji obu kodów w umyśle Marysieńki (Hamers i Blanc 1983, 53). Dzięki odwołaniu się – śladem innych badaczy (np. Hamers i Blanc 1983, 198–205; Schendl 1996) – do kryterium składniowego możemy w analizowanym materiale wyróżnić **przełączanie międzyzdaniowe** (ang. *inter-sentential*) oraz **przełączanie wewnątrzzdaniowe** (ang. *intra-sentential*). Wyodrębnia się ponadto tzw. **przełączanie zewnątrzzdaniowe** czy **pozazdaniowe** (ang. *extra-sentential*)⁷, polegające na włączaniu w tekst obcych frazemów, maksym, powiedzeń z J2, a zdaniem badaczy będące – co wydaje się tezą nieco uproszczoną – najsłabszym przejawem kompetencji w języku drugim. Znajomość obcej frazeologii świadczy przecież o dobrym poziomie opanowania języka obcego/drugiego, np. *Vous voulez faire trouves le proverbe vray** [Postępowaniem swoim dowodzisz: Wć prawdziwości przysłowia] **kto z oczu, to y z myśli** (Z12). Przywołany przykład można włączyć do przełączania międzyzdaniowego, które odbywa się bez naruszenia reguł gramatycznych każdego z języków, zwykle też z wykorzystaniem obszerniejszych segmentów. Przełączanie zewnątrzzdaniowe należałoby ograniczyć do segmentów w J2 o charakterze jednostek emfaticznych i metatekstowych (ang. *tags, fillers*).

W badanym materiale **przełączanie międzyzdaniowe** (tj. pomiędzy poszczególnymi wypowiedziami, z których każde stanowi odrębną całość składniową) polega na:

- włączaniu w obrębie zasadniczej części listu polskiego tekstu (o różnej długości – od krótkich równoważników zdań po obszerniejsze passusy) na zasadzie treściowego powiązania z poprzednim fragmentem francuskim, ale niezależnym

Kluczyckiego (1880); 3) *Listy do Jana Sobieskiego* wydane przez Leszka Kukulskiego (w tej edycji przetłumaczono listy francuskie na język polski) (Listy 1966). Materiał polski przytaczam w wersji oryginalnej za rękopisem (Arch.) i wydaniem Kukulskiego (Listy 1966), w którym wtręty polskie podano w wersji oryginalnej bez modernizacji (poza nazwami własnymi), natomiast tekst francuski, w związku ze złym stanem rękopisu – za wydaniem Kluczyckiego (1880). W przypadku braku tekstu francuskiego w: Kluczycki 1880, co dotyczy listów do Zamoyskiego oraz niektórych listów do Sobieskiego, cytuję za rękopisem i pozostawiam oryginalną grafikę (te cytaty oznaczam asteriskiem: *). Tłumaczenie tekstu francuskiego na polski, które zamieszczam w indeksie dolnym, podaję za: Listy 1966. Lokalizacja przykładów: S – listy do Sobieskiego, Z – listy do Zamoyskiego, cyfra – numer listu w wydaniu: Listy 1966. Skróty J1 – język pierwszy (francuski), J2 – język drugi (polski).

⁷ Shana Poplack (1980, 602) za przełączanie zewnątrzzdaniowe uznaje niektóre typy zdań, wypełnienia leksykalne, wykrzykniki, idiomy, cytaty i wyrażenia emfaticzne w J2.

od niego pod względem składniowym, np. *On a reçu Vos confitures avec toute la joie possible* [Konfitury Wci sprawiły ogromną radość;]; **nie trzeba zalecisz w łaskę, parce que l'on [a] conçu déjà bien de l'estime [...]** [bo dość już Wc cenią] (S45), *Je vous prie de me croire nostre tres humble servante et monsieur Sapia [i] Jablonowski de mes service** [Proszę, bądź przekonany, że jestem Wci oddana do usług, i zechciej Wc upewnić jmp. Sapię i jmp. Jablonowskiego o mojej życzliwości].

- Nic sie tu osobliwego nie pisze dla Sapiy, bo iako doydą te listy tego nie wiem; alem iam szadny puki w Paryszu nie omieszkała poczty** (S42),
- włączaniu fragmentów polskich do wypowiedzeń złożonych, w których zdanie główne wyrażono po francusku, a polskie zdanie lub zdania składowe (często podrzędne) wprowadzono przy użyciu polskich wskaźników zespolenia, np. *Il me semble* [Wydaje mi się.], **sze nie ma Baulieu wąpicz, bo uznala, sze ta osoba doszycz nie obludna; niech tego będzie pewna, a niech o kim nie suspikuie, parce que l'on iuge autrui par soi mesme** [bo inszych sądzi się według samego siebie.] **a sze tu nietrudno o inszych, wszitko to znaczy, co sami radzi czyniemy, to o inszych rozumiemy. J'aurais plus suiet de les hair tout à présent, que de les aimer** [Miałabym więcej powodów, żeby nienawdzić teraz wszystkich, niż żeby ich kochać] (S45),
 - włączaniu podrzędnego zdania polskiego przy użyciu francuskiego spójnika, np. *Je vous expliqueres* **pour*** [Wytłumaczę Wci, co to znaczy, że] ma łaska na nic się nie przida, jak się z Wcią zobaczę (S24).

Jak widać na podstawie powyższych przykładów, przełączanie kodów następuje w punkcie połączenia wypowiedzeń, przy czym wprowadzanie zdań składowych wskaźnikiem zespolenia z J2 ociera się już o przełączanie wewnątrzzdaniowe (rozumiane tu jako zmiana kodu w obrębie wypowiedzenia pojedynczego, polegająca na wprowadzeniu segmentu w J2)⁸. To zjawisko może się wiązać z całkowitym respektowaniem reguł gramatycznych obu języków albo z naruszeniem jakiejś reguły J1 bądź J2; w tej sytuacji mówi się o mieszaniu kodów (ang. *code-mixing*) (Hamers i Blanc 1983, 198–200; Ligara 2014b, 142–144).

Obserwacja analizowanego materiału pozwala stwierdzić, że do przełączania kodów dochodziło znacznie częściej w obrębie poszczególnych wypowiedzeń (**przełączanie wewnątrzzdaniowe**)⁹. Polszczyzna (czy to w postaci konkretnych jednostek leksykalnych, czy to obszerniejszych segmentów – grup nominalnych) w zdaniach francuskich pojawiała się w różnych pozycjach składniowych (Grevisse 2018, 112–117, 331–345; Riegel, Pellat i Rioul 1997, 108–145), np.:

- jako podmiot (fr. *le sujet*) wyrażony pojedynczym rzeczownikiem, np. *Nous avons esté fort fâché, que vostre Jaworów est brûlé, et Vostre* [Bardzo się zmartwiliśmy, że

⁸ *Code-switching* może być usytuowany: 1) w obrębie wypowiedzenia pojedynczego (tu pojawiają się największe ograniczenia gramatyczne wobec używanych kodów); 2) w pozycji intersyntaktycznej, tj. między zdaniami, jako wypowiedzenie składowe w zdaniu złożonym; 3) między wypowiedzeniami tworzącymi jednostkę tekstową wyższego rzędu niż zdanie, czyli akapitu; 4) poza zdaniem – zewnętrznie wobec zdań tworzących tekst (za: Ligara 2014b, 143).

⁹ Podobną prawidłowość zauważyła Dorota Mastěj (2020, 85) w polsko-lacińskich średniowiecznych *Kazaniach augustiańskich*.

- Wci Jaworów splonął, a w nim Wasza* **lasznia avec plusieurs** [= licznymi] *Czerkieski* [...] (S2), lub grupą nominalną, np. *Je suis fort fachee de toute vos incomodites mai sie suis ausi fachee que un** [Współczuję Wci udrękom, ale i mnie jest bardzo niemiło, że] **chłop gruby** *dorme sur mon orilies** [śpi na jednej ze mną poduszce] (S34),
- jako orzecznik (fr. *l'attribut du sujet*) wyrażony pojedynczym rzeczownikiem, np. [...] *et l'on dit aussi, que Vous seriez un* [Powiedają także, że byłbyś Wć] **chelm**, *ayant promis à cette belle mariée d'estre à ses noces, si Vous y manquiez* [gdybyś Wć zawiódł tę piękną pannę, kiedy już Wć obiecałeś być na jej ślubie.] (S20), lub grupą nominalną, np. *Ma fille vous assure de lestime ques la pour vous elle dit que quan vous seres ausi constantmant son serviteur comme vous este avec nostre maman** [Moja córka upewnia Wć o swoim szacunku i powiada, że jeżeli Wć będziesz dla niej równie stałym sługą, jak dla jej mamy Wć jesteś] **un nieszczyry syn** [...] (S26),
 - jako dopełnienie bliższe (fr. *le complément d'objet direct*), np. *J'ay fait ce* [Wykończyłam już] **grzebignarsz pour ma Beaulieu, ie ferai faire encore pour elle mon portrait en petit** [...] [dla mojej Beaulieu, każę jeszcze dla niej zrobić mój portrecik [...]] (S46),
 - jako różne typy okoliczników: okolicznik stopnia i miary (fr. *le complément circonastansiel de mesure*), np. [...] *nous vous atandrons avec une** [...] [będziemy na Wć czekali z wielką] **ochota** (S26), okolicznik miejsca (fr. *le complément circonastansiel de lieu*), np. [...] *qu'il aye* [...] *deux longues** [żeby miał dwie długie] **iaszczurki, a przez grzbiet diamenty** [...] (S2), itd.,
 - jako przydawka (fr. *l'epithète*), np. *Adieu don mon cher** [Do zobaczenia więc, drogi mój] **tiaptuta pas trop*** [nie nazbyt] **kochanny** (Z10).

Przywołany materiał domaga się komentarza. Otóż autorka wprowadzone polskie segmenty poprzedziła francuskimi rodzajnikami. Zatem w odniesieniu do J2 zastosowała regułę J1. To zjawisko można interpretować dwojako: 1) jako *code-switching* zgodny z psycholingwistycznym modelem gramatyki przełączania kodów („Matrix Language Frame” – model *ramy języka bazowego/podstawowego*) autorstwa Carol Myers-Scotton (tekst dwujęzyczny zostaje wytworzony według reguł J1, z którymi nadawca uzgadnia sekwencje w J2; J1 narzuca w obrębie zdania pojedynczego na poziomie mikroskładni właściwy sobie schemat składniowy – w omawianej sytuacji projektuje kategorię gramatyczną nieokreśloności/określoności obligatoryjną w J1 na segment w J2, który tej kategorii gramatycznej nie wykształcił¹⁰) (Myers-Scotton 1997, za: Lüdi i Py 2003, 146–152; Ligara 2014b, 145; Lüdi 2004, 131–133); 2) jako bliskie kodowi zmieszanemu (*code-mixing*) (według modelu gramatyki *code-switching* Davida Sankoffa i Shany Poplack (1979; Ligara 2014b, 143–144; Poplack 1980, za: Hamers i Blanc 1983, 198–201). Natomiast powyższe cytaty ilustrowałyby – według koncepcji Pietera Muyskena (2000, 5, 9) – zmianę kodów głównie o charakterze wtrącającym (*insertional*).

Zdarza się również, że przełączanie wewnątrzzdaniowe zachodzi wraz z przełączaniem międzyczdaniowym. Do takiej sytuacji dochodzi wtedy, gdy jednostce wprowadzonej w języku polskim lub włączonemu dłuższemu segmentowi towarzyszą polskie zdania

¹⁰ Ma ją jako kategorię semantyczną.

podrzędne, np. *J'enverrai* [Wysłaę] **grzebignarsz gotowy, com sama robila, adressé à** [na adres:] *Monsieur Pisarsz dla Silwandra* (S45).

Z ciekawą sytuacją mamy do czynienia w następującym fragmencie, np. *L'on me mande de Poulogne, qu'il a a fort gelé ; ie m'en aperçois, et ie crois, que de plus en plus ie m'en apercevrai, estant plus frileuse que les autres personnes* [Piszę mi z Polski, że tam bardzo silne mrozy; zauważyłam to i myślę, że coraz dotkliwiej będę je odczuwała, będąc wrażliwsza na zimno niż inni]; **a zda mi sie sze ciepło dla kogo inszego znowu [w] Warszawie sie wznieca, a dawny avec les hironnelles est tombé mort de froid** [razem z jaskółkami zmarł na śmierć], **tak mi się czemusz zda; gdyby to było, racz WM. mnie oznaymicz, bo moia Rusza zawsze iednaka w pomarańczach swoich, ale son humeur fière ne pourrait souffrir** [jej dumne usposobienie ani na chwilę nie zniosłoby] **odmiane d'un moment sans faire la sienne pour une esternité** [i samo odmieniloby się na zawsze] (S39). Otóż autorka rozpoczyna wywód po francusku, dalej włącza po polsku zdanie współrzędne (*a zda mi się*) (przełączanie międzyzdaniowe) i podrzędne (*sze ciepło*), po czym kolejne zdanie współrzędne rozpoczęte po polsku (*a dawny*) kontynuuje po francusku (przełączanie wewnątrzzdaniowe), aby znów w kilku zdaniach składowych przejść na polski (*tak mi się* [...], *gdyby to było* [...], *bo moia Rusza* [...]) (przełączanie międzyzdaniowe), a wreszcie ostatnie znów rozpocząć polskim spójnikiem *ale*, potem w obrębie tego członu składowego przejść na francuski, włączyć zgodnie z regułą języka polskiego (bo pozbawiony francuskiego rodzajnika) polski rzeczownik *odmiana* i całość zakończyć po francusku (przełączanie wewnątrzzdaniowe). Można więc przyjąć, że doszło tu do zmiany języka – gospodarza¹¹ z francuskiego na polski (przy czym – jak tego dowodzi użycie leksemu *odmiana* bez determinantu, czyli zgodnie z zasadami polszczyzny – mamy wyraźne ślady odrębności obu kodów w umyśle autorki), czego bardziej jeszcze ewidentnym przykładem są następujące fragmenty otwierane po polsku i przez ten język zdominowane, np. **Przestrzegam, aby myszlicz tu à des aquisitions** [o nabyciu posiadłości], **bo pan ociec powiada, sze iusz szadnam sposobem mie stąt nie chce wypuszcic, by nie wiem co. Bądsz WM pewien, sze Rusza Vous rendra touiours de bons offices auprès de Vostre Aurore** [zawsze będzie Wci wyświadczać dobre przysługi w sprawie Wci Jutrzenki] [...] (S39). Przedstawiony typ zmiany kodów mieściłby się w typologii Muyskena (2000, 5) w obszarze alternacji (*alternational*)¹².

MIESZANIE KODÓW

Postuluje się, aby nie mylić przełączania kodów z mieszaniem kodów (ang. *code-mixing*), polegającym na przenoszeniu reguł gramatyki z jednego języka na drugi, ani z interferencjami. O ile przełączanie stanowi oznakę kompetencji bilingwalnej (fr. *code alterne du bilingue*), o tyle mieszanie zakłada niedostatki czy wręcz brak kompetencji

¹¹ Używam tego quasi-terminu za: Krążyńska i Mika 2018, 78.

¹² Muysken wyróżnił oprócz zmian kodów o charakterze wtrącającym i alternacyjnym trzeci typ – kongruentną leksykalizację (ang. *congruent lexicalization*), wiążący się z użyciem elementów wspólnych dla obu systemów, co dotyczy zwłaszcza języków blisko spokrewnionych (za: Głuszkowski 2015).

dwujęzycznej (fr. *alternance de code d'incompétence*) (Hamers i Blanc 1983, 199). Trzeba jednak zaznaczyć, że zjawisko przełączania w wielu miejscach zbliża się do mieszania kodów, na co mogą wpływać – przykładowo – cechy typologiczne języków pozostających w kontakcie. Wobec tego niektórzy badacze zmieszanie kodów włączają w obręb szeroko rozumianego przełączania kodów (Masłej 2020, 57–70)¹³. Problem trudności interpretacyjnych na tym polu zasygnalizowała w polskich badaniach m.in. Szczepankowska (2004, 180). Przyjrzyjmy się kilku przykładom z zakresu poruszanego zagadnienia.

Zgodnie z regułami gramatyki francuskiej rzeczowniki pospolite lub inne urzeczownikowione części mowy powinny być poprzedzone determinantem wskazującym na kategorię rodzaju oraz określoności bądź nieokreśloności (Riegel, Pellat i Rioul 1997, 151–155). Jeśli językiem – gospodarzem listów jest francuski, to należałoby się spodziewać użycia rodzajnika także przed rzeczownikami wyrażonymi po polsku, jak to ma miejsce w przykładach zawierających frazę nominalną po polsku typu: [...] *quar autreman ie vous maudires plus que ne fait un** [Jeżeli Wć źle się wywiążesz z tego wszystkiego, to zeklnę Wć gorzej niż] *fourman ces chevaux* [konie] (S2), jak i frazę zawierającą jedynie polski człon nadrzędny typu *une grande ochota* (S26).

Determinant może być wyrażony również za pomocą zaimków wskazujących, np. *ce* [...] *grzebignarsz* (S46), czy dzierżawczych (Grevisse 2018, 132–135), np. *rodzic moy* (S39), choć w tym przypadku jego powierzchniowa realizacja ma formę polską. Koegzystencja języków w przywołanych przykładach, mieszcząca się w obrębie przełączania kodów w planie wewnątrzdanowym, ilustruje zjawiska z zakresu *code-mixing* (według modelu Shany Poplack i Davida Sankoffa). Dowodem na zmieszanie kodów jest również użycie francuskiego rodzajnika wobec polskiego rzeczownika, ale z naruszeniem zgody rodzajowej, np. *un carczema*¹⁴ (S3). W tym wypadku należałoby zresztą użyć rodzajnika nieokreślonego w formie żeńskiej *une*.

Do zmieszania kodów dochodziło również w obrębie fraz werbalnych, co można zilustrować następującym cytatem, np. [...] *son humeur fière ne pourrait souffrir* [jej dumne usposobienie ani na chwilę nie zniosłoby] *odmiane* (S39). Francuski czasownik *souffrir* zastosowany tu jako przechodni wymagał dopełnienia bliższego (PR), wobec czego autorka listu sięgnęła po leksem polski, którego użyła w bierniku. Tym samym doszło do przeniesienia reguły gramatycznej z J1 na J2, gdyż polszczyzna wymagałaby w tym kontekście składniowym przy czasowniku zaprzeczonym (*ne pourrait souffrir* ‘nie zniosłby’) dopełniacza. W konsekwencji złamana została zasada J2.

Natomiast brak determinantu przed polską grupą nominalną należy już uznać – jak wcześniej wspomniano – za świadectwo umiejętności rozdzielenia obu kodów (por. Ligara 2010, 152–154), np. [...] *que ie ne resamble** [żebym nie była trochę jak] *stara baba* (Z6). W tym kontekście rezygnacja z rodzajnika oznacza, że nadawczyni respektuje regułę

¹³ Tam bogata literatura.

¹⁴ Zapożyczenia zakończone na *-a* przyjmują w języku francuskim zarówno rodzaj męski, np. *un baba* ‘rodzaj ciasta; babka’, *une vodka* ‘wódka’ (PR).

J2, co – według modelu Poplack i Sankoffa – trzeba interpretować jako przełączenie kodu wewnątrz wypowiedzenia (pojedynczego).

W analizowanym materiale zdarza się, że w ramach przełączania wewnątrzzdaniowego dochodzi zarówno do zmiany kodu z zachowaniem reguł obu języków, np. [...] *iusz nie dba o l'Aurore* [o Jurzenkę] (S38) (w zdaniu zdominowanym przez polszczyznę segment francuski opatrzone rodzajnikiem), jak i do zmieszania kodów, np. [...] *une si belle stworszenie* (S38) (polski rzeczownik w rodzaju nijakim poprzedzono francuskim przymiotnikiem w rodzaju żeńskim *belle*, doszło więc do przeniesienia reguły z języka francuskiego, gdzie *création* 'stworzenie' ma rodzaj żeński (PR)). Przywołane przykłady świadczą o tym, jak bardzo płynna jest granica między mieszaniem a wewnątrzzdaniowym przełączaniem kodów (Głuszkowski 2010; Muysken 2000).

PODSUMOWANIE

Dochowane do dziś źródła historyczne poświadczające fenomen dwu- czy wielojęzyczności naszych przodków mają – jak się okazuje na podstawie zaprezentowanych rozważań – duży potencjał w zakresie lingwistyki kulturowej (Miodunka 2014). Listy Marysieńki stanowią znakomite świadectwo kompetencji dwujęzycznej, wykształconej zgodnie z ówczesnymi standardami kobiecej edukacji, przedstawicielki arystokracji polsko-francuskiej, a przy tym raczej przeciętnej – bo pozbawionej nadzwyczajnych zdolności literackich – użytkowniczki języka XVII wieku. O swego rodzaju wyjątkowości listów stanowi nie tylko fakt, że ich autorka była osobą dwujęzyczną, lecz także to, że właściwie język polski był dla niej językiem obcym, którego znajomość doskonaliała w trakcie przebywania w Polsce. Trzeba jednak dodać, że relacje pomiędzy oboma językami miały w przypadku Marysieńki charakter dynamiczny (w zależności od warunków używania dochodziło do zmian w zakresie pozycji języka dominującego) – co wynikało z jej biografii językowej.

Obserwacja różnorodnych mechanizmów warunkujących współlistnienie polszczyzny i francuszczyzny w badanej korespondencji przekonuje, że jej autorka była osobą w pełni dwujęzyczną. Oba języki zajmowały w umyśle królowej podobną pozycję, co jednak w tym przypadku nie stanowiło źródła jakichś napięć, wynikających z decyzji o wyborze jednego bądź drugiego kodu – o czym pisze Sébastien Doubinsky (2012) w odniesieniu także do własnych doświadczeń z zakresu bilingwizmu francusko-angielskiego. Mimo że zasadniczo funkcję języka – gospodarza pełnił w listach język francuski, a język polski odgrywał rolę drugorzędną (przynajmniej w aspekcie ilościowym), można z pewnością stwierdzić, że kompetencje w zakresie obu języków stanowiły w umyśle królowej zwartą strukturę (Ligara 2014a, 156). Ten wniosek wydaje się jeszcze bardziej uzasadniony, jeśliby wziąć pod uwagę te miejsca analizowanych tekstów, w których dochodzi do zmiany pozycji języka – gospodarza, oraz niebędącą przedmiotem niniejszego opracowania polskojęzyczną (zapewne z licznymi wtrętami francuskimi) korespondencję autorki. Marysieńka swobodnie operowała oboma językami w zależności od sytuacji komunikacyjnych, których była uczestniczką. W przypadku omawianych

listów zarówno nadawca, jak i obaj odbiorcy (kolejni mężowie) odznaczali się podobną, choć prawdopodobnie nieidentyczną, znajomością obu kodów. Ponadto wydaje się, że bilingwizm Marysieńki nie był jakoś specjalnie mocno obciążony funkcjonalnie (poza – przykładowo – używaniem polskich czy obecnych w języku polskim nazw własnych oraz nazw realiów)¹⁵, co może stanowić „przejaw dwujęzycznego myślenia i funkcjonowania” (Masłej 2020, 116), a w związku z tym – pełnej dwujęzyczności. W jej wyniku powstawały komunikaty spójne pod względem semantycznym, ale często z przenikającymi się regułami gramatycznymi obu języków. Ten fakt nie powinien i nie może być rozpatrywany z perspektywy normatywnej w zakresie czy to języka francuskiego, czy – polskiego.

Dziś już nie trzeba chyba nikogo przekonywać o kreacyjnym wymiarze faktu bycia osobą dwujęzyczną, na co – z odwołaniem się do myśli Gilles’a Deleuze’a, francuskiego filozofa – zwraca uwagę Jean-Marie Prieur (2006, 115–116):

„Międzyjęzyczność” niekoniecznie i nie zawsze bywa źródłem dyskomfortu i bólu; może być doświadczeniem przeżywania, doświadczeniem kreowania [...], „potęgą twierdzącą i stwierdzoną” (Deleuze 1969, 344), ponieważ pomiędzy językami można odnaleźć „mosty-słowa”, powiązania, dźwięki, sieci skojarzeń za pośrednictwem słów, fonemów, asonansów czy homofonii. Może być tworzeniem „otwartej przestrzeni” i podmiotowości lub trans-podmiotowości, której doświadcza się w przejściu, przeprowie, i która w niepokoju lub radości ze zmiany ciała i języka dostrzega swoje niejednoznaczne granice¹⁶ [tłum. R.Z.].

Swobodnie poruszająca się w przestrzeni obu języków, Marysieńka była – jak można dziś sądzić – znakomitym przykładem jednostki dobrze się czującej w swoim złożonym, bilingwalnym świecie.

BIBLIOGRAFIA

- Borawski, S., i M. Cybulski. 2021. „Postęp i innowacyjność a konwencjonalizująca potrzeba stabilności. Kontakty międzyetniczne i udział wzorców obcych w kształtowaniu standardów zachowań językowych”. W *Historia języka polskiego jako doświadczenia wspólnotowego*, t. 1, red. S. Borawski, i M. Cybulski. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 124–157.
- Doubinsky, S. 2012. „«Je est une autre langue» – Quelques réflexions sur le bilinguisme et l’écriture”. *Synergies Pays Scandinaves* 7: 11–19.

¹⁵ Ta teza zostanie zweryfikowana w odrębnym szkicu.

¹⁶ „L’«entre deux langues» n’est pas nécessairement et toujours expérience du malaise et de la douleur, il peut être passage de vie, passage de création [...], «puissance affirmative et affirmée» (Deleuze 1969 : 344), parce que d’une langue à l’autre peuvent s’inventer des «ponts verbaux», des liens, des articulations, ceux d’un réseau associatif opérant à travers mots, phonèmes, assonances ou homophonies. Il peut être création d’un «espace ouvert», et d’une subjectivité ou d’une trans-subjectivité à vivre dans le passage, la traversée, et qui, dans l’angoisse ou la jouissance du changement de corps et de langue, voit ses frontières questionnées”.

- <https://gerflint.fr/Base/Paysscandinaves7/doubinsky.pdf> [6 lipca 2022].
- Głuszkowski, M. 2010. „Typy przełączania kodu w rosyjsko-polskiej dwujęzyczności staroobrzedowców regionu suwalsko-augustowskiego”. *Slavia Orientalis* LIX (1): 81–98.
- Głuszkowski, M. 2015. „Typy przełączania kodów w społeczności polskich emigrantów na Syberii – mieszkańców wsi Wierszyna koło Irkucka”. W *Słowianie na emigracji. Literatura – kultura – język*, red. B. Kodzis, i M. Giej. Opole, Racibórz: Uniwersytet Opolski, PWSZ w Raciborzu, 551–560.
- Grevisse, M. 2018. *Le petit bon usage de la langue française. Grammaire*. C. Fairon, A.C. Simon d’après l’œuvre de M. Grevisse. Paris: De Boeck Supérieur.
- Hamers, J.F., i M. Blanc. 1983. *Bilingualité et bilinguisme*. Bruxelles: Mardaga.
- Haugen, E. 1950. „The Analysis of Linguistic Borrowing”. *Language* 26 (2): 210–231.
- Haugen, E. 1953. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behaviour*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Krażyńska, Z., i T. Mika. 2018. *Kazania świętokrzyskie w perspektywie tekstowej i ogólnojęzykowej*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Kukulski, L. 1966. *Maria Kazimiera d’Arquien de la Grange. Listy do Jana Sobieskiego*, oprac. L. Kukulski. Warszawa: Czytelnik.
- Ligara, B. 1987. *Galicyzmy leksykalne w listach Zygmunta Krasieńskiego na tle wpływów francuskich w polszczyźnie XIX wieku (studium bilingwizmu polsko-francuskiego)*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Ligara, B. 2010. „Bilingwizm polsko-francuski Adama Mickiewicza. W stronę antropologii lingwistycznej”. *LingVaria* 2 (10): 141–170.
- Ligara, B. 2011. „Dwujęzyczność twórców literatury polskiej jako problem badawczy historii języka”. *LingVaria* 1 (11): 165–178.
- Ligara, B. 2014a. „Bilingwizm w tekście zapisany. Cz. I. Status lingwistyczny. Paradygmaty badawcze”. *LingVaria* 1 (17): 149–169.
- Ligara, B. 2014b. „Bilingwizm w tekście zapisany. Cz. II: Wykładniki transkodowe. Gatunki”. *LingVaria* 2 (18): 139–174.
- Ligara, B. 2015. „Une vie dans deux langues, le bilinguisme polonais-français de Zygmunt Krasieński à la lumière de son œuvre épistolaire et littéraire”. *Revue des Études Slaves* 86 (4): 427–445.
- Ligara, B. 2018. „Badania bilingwizmu i wielojęzyczności wybitnych nosicieli języka w przestrzeni języka polskiego: nowa subdomena historii języka?”. W *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, i M. Siuciak, przy współpracy K. Wąsińskiej, i W. Wilczek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 97–108.
- Ligara, B. 2020. „Metajęzykowe działania na tekście osoby dwujęzycznej”. *LingVaria* 2 (30): 273–296.
- Lüdi, G. 2004. „Pour une linguistique de la competence du locuteur plurilingue”. *Revue française de linguistique appliquée* IX (2): 125–135.
- Lüdi, G., i B. Py. 2003. *Être bilingue*. Berne: P. Lang.
- Maslej, D. 2020. *Jak rodził się średniowieczny tekst. Tak zwane Kazania augustiańskie w perspektywie historycznojęzykowej*. Poznań: Wydawnictwo PSP.
- Mejor, M. 2015. *Florilegium. Studia o literaturze łacińskiej XIII–XVII wieku w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Mika, T. 2012. „Kazania świętokrzyskie” – od rękopisu do zrozumienia tekstu. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Miodunka, W.T. 2011. „Między etniczno-genealogicznym a kulturowym rozumieniem narodu. O potrzebie historycznojęzykowych badań polszczyzny jako języka obcego i drugiego”. *LingVaria* 1 (11): 179–204.
- Miodunka, W.T. 2014. „Dwujęzyczność polsko-obca w Polsce i poza jej granicami: rozwój i perspektywy badań”. *LingVaria* 1 (17): 199–226.
- Muysken, P. 2000. *Bilingual Speech: A Typology of Code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, C. 1997. „Code-Switching”. W *The Handbook of Sociolinguistics*, red. F. Coulmas. Cambridge, MA: Blackwell, 217–237.
- Poplack, S. 1980. „Sometimes I’ll start a sentence in Spanish y termino en Español. Linguistics”. *Linguistics* 18: 581–618.
- PR – *Le nouveau Petit Robert dictionnaire alphabétique et analogique de la Langue Française*. 2008, texte remanié et amplifié sous la direction de J. Rey-Debove, A. Rey. Paris: Dictionnaires le Robert.
- Prieur, J.M. 2006. „Contact de langues et positions subjectives”. *Langage et société* 2 (116): 111–118. <https://www.cairn.info/revue-langage-et-societe-2006-2-page-111.htm> (10 września 2021).
- Riegel, M., J.Ch. Pellat, i R. Rioul. 1997. *Grammaire méthodique du français*, 3e ed. corr. Paris: Presses Universitaires de France.
- Sankoff, D., i S. Poplack. 1979. „A Formal Grammar for Code-switching”. *Papers in Linguistics* 14: 3–46.
- Schendl, H. 1996. „Text Types and Code-switching in Medieval and Early Modern English”. *Vienna English Working Papers* 5 (1/2): 50–62.
- Szczepankowska, I. 2004. *Studia nad polszczyzną epoki stanisławowskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Targosz, K. 1997. *Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*. Warszawa: Wydawnictwo Retro-Art.
- Urbańczyk, S. 1967. „Polszczyzna Marysieńki Sobieskiej”. *Język Polski* XLVII: 168–173.
- Walczak, B. 1986. „Galicyzmy w polszczyźnie na tle historii związków polsko-francuskich”. *Rozprawy Komisji Językowej łódzkiego Towarzystwa Naukowego* XXXII: 291–298.
- Weinreich, U. 1953. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York: Linguistic Circle of New York.
- Zarębski, R. 2019. „Bilingwizm polsko-francuski w perspektywie diachronicznej – stan badań i postulaty badawcze”. *Poradnik Językowy* 4: 7–20.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Arch.: Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Ordynacji Zamojskich, sygn. 1165; Biblioteka Ksiąząt Czarotorskich w Krakowie, sygn. 5885/III, vol. 130.
- Kluczycki, F. 1880. *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. I. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Listy 1966: Maria Kazimiera d’Arquien de la Grange. *Listy do Jana Sobieskiego*, oprac. L. Kukulski. Warszawa: Czytelnik.

French-Polish Bilingualism in the Letters of Queen Marysieńska – a Structural Analysis

Key words: Maria Kazimiera d'Arquien, bilingualism, letter, Polish-French language contacts.

ABSTRACT

Marie-Casimire-Louise de La Grange d'Arquien (1641–1716), known in Poland as Queen Marysieńska, was remembered in Polish history not only as the wife of the voivode Jan Zamoyski, but also, after his death, as the wife of the Polish king, Jan III Sobieski. She was the addressee of the king's famous letters and the author of letters to her husband. These letters were written almost exclusively in French (the first language: L1), however they also contained passages in Polish (the second language: L2). This article analyses the mechanisms of including Polish language into the French text (code-switching, code-mixing) in order to show the bilingual character of the 17th-century correspondence of Marie-Casimire-Louise d'Arquien to her husbands. Various types of code-switching took place in the analysed texts: extra-sentential, inter-sentential, intra-sentential. There were also phenomena on the border of code-switching and code-mixing (especially in those places where the Polish language became the dominant code). The author emphasizes only some types of quantitative and qualitative phenomena, such as: the length and type of Polish segments in the French text; their sequence and inclusion strategies; and syntactic and semantic relationships between the French text and Polish fragments. The pioneering nature of these analyses lies in the fact that the research covered the historical French-Polish bilingualism of an average language user, although one educated in accordance with the standards of 17th-century women belonging to the aristocracy. Until now, research on historical bilingualism in relation to French and Polish focused mainly on the Polish-French bilingualism of prominent speakers of the Polish language – writers, such as Adam Mickiewicz, or Zygmunt Krasiński (Ligara 1987, 2010, 2014a, 2014b). As a result of the formal analysis of the transcoded markers it was concluded that the author of the letters moved freely within both languages, which proves her full bilingualism. Although the role of dominant language (host language) was essentially played by French in the letters analysed, while Polish played a secondary role – at least in quantitative terms, it can be stated with certainty that competence in both languages constituted a coherent structure in the queen's mind.